

Мухидин Пелесић

ПАЛЕСТИНА ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА У ДОКУМЕНТИМА ГЕНЕРАЛНОГ КОНЗУЛАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ЈЕРУСАЛИМУ

Allenbyevo*) освајање Јерусалима протумачено је од неких савременика као »тријумф посљедњих крсташа«. Јеврејско, муслиманско и хришћанско становништво Палестине било је одушевљено овим чином, мада су мотиви сваког од њих били различити. У том историјском тренутку лидери свих етничких и вјерских група готово су се натјецали у сарадњи са британским војним властима, па и у међусобној сарадњи.¹⁾ Међутим, Британци и Французи нису држали до обећања датих Арапима, прије свега до оних изречених хашемитској породици меканског шерифа Хусеина. Општи сиријски конгрес прогласио је 8. марта 1920. независност Сирије, укључујући Палестину и Либан. За уставног краља нове државе изабран је Хусеинов син, Фејсал. Ирак је пошао истим путем неколико дана касније, када је за краља био проглашен други Хусеинов син, Abdullah. Двије државе повезане су федерацијом. У то вријеме, бивше арапске провинције срушеног Османског Царства налазиле су се под окупацијом британске и француске војске. Према тајном договору Sykes-Picot (април-мај 1916), арапске земље Плодног полумјесеца подијељене су између Велике Британије и Француске као »мандати«.**) Француски

+) Британски генерал, sir Edmund Allenby, чије су трупе након побједе над Турцима у Јудеји заузеле 11. децембра 1917. Јерусалим, био је 35. освајач у историји Светог града.

1) Милован Балетић, *Испуњење завјета или повратак Жидова у земљу Израелову*, Глобус, Загреб, 1982, стр. 219.

+ +) У оквиру послјератне нагодбе, базиране на поменутом тајном договору, Велика Британија је запосјела Ирак и Палестину а Француска Сирију и Либан. Друштво народа је 24. јула 1922. прихватило Вalfourови декларацију и обавезало мандатне силе да тим земљама управљају у његово име и да припреме народе тих земаља за коначну независност.

генерал Gouraud протјерао је 25. јула 1920. Фејсала из Дамаска. Према обећању које је 2. новембра 1917. дао министар иностраних послова Велике Британије, лорд Arthur James Balfour, Палестина је, под британским мандатом и одвојена од Сирије, отворена за јеврејску колонизацију.***) Ову ситуацију Арапи су сматрали издајом обећања која су им дата да би се осигурала њихова сарадња у Антантинском ратном напору против централних сила. Одатле настаје силан осјећај фрустрације и гњева који борбе за независност и јединство Арапа од 1920. чини особито огорченим.) Затечени и увријеђени неиспуњеним обећањима, Арапи су годину 1920. назвали »am-an-pakba« – година катастрофе.

Током тридесетих година палестински проблем се све више заоштравао. Велика Британија је још чврсто држала свој мандат над том територијом, али је све теже сузбијала арапско-јеврејски сукоб, који се продубљивао.) У британским политичким комбинацијама »битка за Арапе« добила је пресудну важност. Упркос томе, Арапи су се све више удаљавали од Британаца и све отвореније тражили савезништво са силама Осовине.) Догађаји у Палестини схваћени су као пријетња цијелој арапској нацији. Владало је мишљење да више није ријеч само о владавини мањевише благонаклоне европске силе, већ о томе да су арапске земље отете арапским земљорадницима и дароване страним (јеврејским) усељеницима. Њемачка и италијанска влада користиле су панарапска осјећања за своје циљеве, а млади арапски националисти све више су у двјема фашистичким силама гледали будуће ослободиоце.) Чињеница да фашистичка идеологија, којој служи снажна пропаганда, буди међу Арапима симпатије послје 1933. првенствено доприноси идентитет непријатеља: Велика Британија, Француска, Јевреји.) Након пораза у I свјетском рату, њемачка се није јављала на политичкој сцени Средњег истока до 1936. У почетку је то чинила посредно, преко савезништва са Италијом и подршком Mussoliniјевој медитеранској експанзионистичкој политици. Успјешно инсталирање обавјештајног и пропагандног апарата Трећег Reichа остварило је тада и касније значајан утјецај, нарочито међу Арапима Палестине, Ирака и Египта.)

+ + +) Balfourova декларација је обећавала Јеврејима да Велика Британија »прихвата принцип признања Палестине као огњишта јеврејског народа, признаје јеврејском народу право да тамо успостави свој национални живот под заштитом«, а не јеврејску државу. Јеврејски лидери су прихватили тај ограничени и непрецизни циљ. Hugh Seton-Watson, *Нације и државе*, Глобус, Загреб, 1980, стр. 369–371; Дара Јанковић, *Јошунини наследици*, Младост, Загреб, 1982, стр. 30).

2) Maxime Rodinson, *Марксизам и муслимански свијет*, Глобус, Загреб, 1988, стр. 303; Др Петар Маиговски, *Арапска лига*, Савремена администрација, Београд, 1974, стр. 27.

3) Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Нолит, Београд, 1976, стр. 518–520.

4) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 270.

5) Hugh Seton-Watson, наведено дјело, стр. 254.

6) Maxime Rodinson, наведено дјело, стр. 304.

7) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 278–279.

Британци су много држали до стратешког значаја Палестине која је имала значајну улогу у безбједности њихове империје. Како је Египат представљао бочно осигурање Сеуског канала на западу, Палестина је имала исту улогу на истоку. Осим тога, у Палестини се налазила крајња тачка нафтовода којим се нафта из Ирака транспортовала у Ханфу. Том нафтом из Мосула снабдијевана је и британска флота. Суески канал је представљао британски мостобран на поморском, а Палестина на сувоzemном путу према Индији. Империјална британска пропаганда прогласила је Јерусалим Цариградом Сеуског канала а Ханфу Сингапуром Средоземног мора. Овакав геостратешки значај Палестине за Британску Империју битно је утјецао на карактер британског ангажовања у вези са локалним сукобом између Арапа и Јевреја. Рјешење палестинског проблема било је услов обезбјеђења стабилности британског сигуриносног механизма на Средњем истоку.

Емоционални набој конфликта у Палестини узроковала је и чињеница да је »Палестина« представљала борбену националистичку паролу и један од најватренијих аргумената панарапских настојања. За Јевреје Палестина је Обећана земља њихових предака у коју су се жељели вратити и изградити »Eretz Izrael«. Јерусалим је за Арапе трећи свети град у коме је *Haqem-eš-Šerif*, свети брежуљак на коме је подигнута цамија Ал Акса. За Јевреје то је град у коме је стајао Храм Соломонов чијим су другим разарањем изгубили домовину. Хришћанима је Јерусалим град Исусовог земног живота и патње у коме је његов Свети гроб.⁸⁾

Појачан међународни интерес за проблем Палестине имао је посљедице и на инострану политику Краљевине Југославије. Са њеног становишта, овај проблем је био одређен значајним економским интересима који су се манифестовали прилично интензивном трговинском размјеном. У Палестини се налазила исељеничка колонија југословенских Јевреја. Економско и дипломатско присуство у Палестини отварало је перспективу ширења трговине и политичке сарадње са земљама тог региона, у складу са циљевима и потребама Краљевине Југославије, а представљало је и значајан извор информација. То су били аргументи који су 1936. довели до отварања Генералног конзулата Министарства иностраних послова Краљевине Југославије у Јерусалиму. Извјештаји које је генерални конзул Ivo De Giulli слао Политичком одељењу Министарства иностраних послова дају слику прилика у Палестини, какву је југословенска влада користила приликом одређивања смјера свог наступа и дјеловања на том подручју.

* * *

Већина Јевреја у Палестини припадала је ционистичкој организацији*) или су се солидарисали с њом. Радничка странка (Мапај – Радничка

8) *Палестина*, Седма сила, Београд, 1941, стр. 3-4.

+) Свјетска ционистичка организација коју је 1897. основао Theodor Herzl изражавала је вољу Јевреја да освоје политички и територијални идентитет и да се поновно по-

странка земље Израел, основана 1930 – оп. м.) била је највећа политичка снага Јевреја у Палестини која је помагала ционистичкој организацији. Она је почетком 1938. представљала 50 посто јеврејског становништва у Палестини. У једном документу Генералног конзулата Краљевине Југославије у Јерусалиму тврди се да Радничком странком, углавном, управља Јеврејска федерација рада (Хистадрут), утемељена 1920, у којој се тада налазило око 80 посто јеврејских радника у Палестини. Осим радника и земљорадника, у Хистадруту је било и припадника разних професија.⁹⁾ Међутим, Мапај која је била у Социјалистичкој интернационали постала је не само главна снага у Хистадруту него и у свим репрезентативним и извршним органима Јевреја у Палестини.¹⁰⁾ Слиједеће по значају биле су Генерална ционистичка странка и Ортодоксно ционистичка странка, које су представљале око 40 посто Јевреја. Присталице ове двије странке били су јеврејски усељеници средњег сталежа, интелектуалци и разни професионалци. Од свих јеврејских странака, ове двије биле су највише склоне сарадњи са британским властима, али су према Арапима биле непопустљиве. Политика Хистадрута разликовала се у почетку у двије ствари од политике Генералне ционистичке странке. У првом реду, циљ Хистадрута био је вођење просвијећене радничке политике, односно комбинација социјалних реформи са планом насељавања Јевреја у Палестину, а подржавана је и релативна политичка умјереност према Арапима. Штавише, лидери Хистадрута су неко врјеме покушавали да организују арапски раднички савез, али касније је став према Арапима био промијењен.

Осим циониста, постојале су још двије јеврејске групације од неког политичког значаја у Палестини. Прва је била десно крило ревизиониста које је водио Vladimir Zeev Jabotinsky.¹¹⁾ Jabotinsky је 1923, због свог неслагања са Бијелом књигом из 1922, у вези са ставом о отцјепљењу Трансјорданије од Палестине, који су остали ционисти прихватили, поднио оставку у ционистичкој егзекутиви. Слиједећи своје радикалне ставове, он је 1925. основао Интернационалну унију циониста ревизиониста. Када је 1929. отишао из Палестине, Британци му нису дозволили повратак. Његови сљедбеници су 1931. основали посебну националну војну организацију (Irgun Zvai Leumi), пошто су Хагану, одбрамбену организацију Јевреја у Палестини коју је подржавао Хистадрут, сматрали сувише па-

тврде »вјечна права« Јевреја на Палестину и послје готово двије хиљаде година дијаспоре створи »огњиште за јеврејски народ, гарантовано јавним законом«. Први свјетски ционистички конгрес одржан је на основама Herzl'ovog гесла: »Палестина Давида и Соломона!« на простору од Нила до Еуфрата. (Д. Јанковић, н. д., стр. 27).

9) Архив Савезног секретаријата за иностране послове (АССИП), Београд, Фонд: Генерални конзулат Министарства иностраних послова Краљевине Југославије у Јерусалиму (даље: Јерусалим); 1938. г., св. I, Пов. бр. 2. Јевреји и Арапи у Палестини, политичка и економска структура обеју заједница, 6. јануара 1938.

10) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 254.

11) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

сивном. Мржња коју је Jabotinsky осјећао према Британцима одвести ће га у кокетирање са Римом и Берлином.¹²⁾ Број присталица на које су ревизионисти могли рачунати у Палестини стално се мијењао и није био занемарив. Према неким подацима, достигао је и 17 посто јеврејске популације у Палестини, наравно тада на штету већ поменутих односа међу најјачим јеврејским странкама. Ревизионисти су нападали сваку умјерену политику и сматрали су да се обећања из Balfourove декларације односе на оснивање јеврејске државе коју су жељели основати што прије у Палестини и Трансјорданији. Они су за свој главни циљ одредили остварење јеврејске већине у Палестини, након чега би се остварила политичка самоуправа. Ревизионисти су сматрали да би након тога и у демократски уређеним односима била обезбијеђена јеврејска доминација. Ревизионистички захтјеви изазивали су још веће бојазни Арапа. Осим ревизиониста, изван ционистичке организације био је Агудат Израел, који је представљао 50.000 јеврејских становника Палестине из доба примирја.¹³⁾ Ови ортодоксни Јевреји противили су се ционизму из религиозних побуда. Сматрали су да Закон не признаје јеврејски национализам. Тако су сљедбеници секте Натуреи Карта изнијели оптужбу да су »ционисти произашли из јеврејског народа да га окончају«.¹⁴⁾ Тежину овом ставу ортодоксних Јевреја давала је чињеница да су до послје I свјетског рата Арапи били једини народ који је живио у додиру са Јеврејима, а да их никада нису прогањали.

У вријеме када је Велика Британија добила мандат у Палестини, Генерална ционистичка странка, умјерена партија центра на челу са др Најтом Weizmannом, водила је главну ријеч међу Јеврејима. Постепено је Weizmann изгубио дио присталица које су се определили за друге партије лијево и десно од његове. Његов лични престиж и даље је остао велик, јер се знало да он ужива повјерење средње јеврејске класе, од чијег је разумијевања и дарезљивости зависила колонизација Палестине. Међутим, Weizmann је изгубио на ауторитету након објављивања британске Бијеле књиге +) која је код многих Јевреја створила убјеђење да нема користи од умјерене политике и да су ревизионисти били у праву када су постављали своје екстремне захтјеве. Weizmann је на челу ционистичке организације замијенио његов пријатељ др Соколов. Упркос томе, ревизионисти нису успјели постати доминантна снага јеврејског политичког живота. Њихов неуспјех да одрже и оснаже позиције у Палестини и изван ње треба приписати дијелом сређеним приликама у Палестини од 1930. до 1935, а дијелом снажењу Мапаја. Ревизионисти су изгубили симпати-

12) Hugh Seton-Watson, наведено дјело, стр. 372; Милован Балетић, наведено дјело, стр. 236; Janusz Piekalkiewicz, Дуга рука Израела, Алфа, Загреб, 1979, стр. 40.

13) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

14) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 245.

+) Бјела књига lorda Passfielda од 2. октобра 1930. којом су објављене нове рестрикције усљевања Јевреја у Палестину.

је, нарочито последице убиства Хајма Арлосороффа¹⁵⁾, 16. јуна 1933. ++) Арлосорофф је био председник Политичког одјела Јеврејске агенције и кључна особа на лијевом крилу ционистичког покрета. Идеолог и мислилац, заступао је реформаторски социјализам. У Берлину је одбранио дисертацију о Карлу Марху.¹⁶⁾ Био је једна од најмудријих и најперспективнијих личности Мапаја и заговорник умјерене, опрезне политике Јевреја у Палестини и у свијету. Савременике је пренеразила помисао да је у Палестини један Јевреј био у стању убити другог и да је политички екстремизам водио пролијевању крви и унутар *Yishuva*, односно јеврејске заједнице у Палестини.¹⁷⁾ Мада су ревизионисти оптужени за атентат били ослобођени, многи Јевреји су и након тога били убијеђени да су за атентат одговорни управо ревизионисти. Односи између циониста и ревизиониста погоршали су се још више 1934. Када су ревизионисти 1935. напустили ционистичку организацију, Хајм Веизман је поново изабран за њеног председника.

У чл. IV мандата садржана је одредба да ће једна призната јеврејска агенција бити савјетодавно тијело мандатних власти и да ће сарађивати са британском администрацијом на оснивању »јеврејске постојбине«. Функцију агенције вршила је од 1922. до 1929. ционистичка организација. Пошто је поменути члан предвиђао да сви Јевреји који су вољни помагати оснивање »народне постојбине« требају сарађивати, од 1924. вођени су преговори између разних јеврејских организација. Преговори су се односили на оснивање проширене Јеврејске агенције, састављене од циониста и не-циониста, каква је конституисана 1929.¹⁸⁾ Био је то изазован чин, јер се чак половина њених чланова налазила изван Палестине.¹⁹⁾ Мада су у Јеврејској агенцији биле заступљене готово све јеврејске организације, изузев неколико екстремних група, њено проширење није имало већег значаја на прикупљање новчаних прилога у јеврејске фондове, ни у погледу укупне политике. Значајна моћ Јеврејске агенције манифестовала се не само у томе да је она водила све преговоре са мандатном палестинском владом о проблемима који су се односили на јеврејску заједницу, него и у чињеници да је она у великој мјери контролисала имиграцију и колонизацију. ++) Чиновници Јеврејске агенције процјењивали су потражњу радне снаге и те процјене служиле су влади као основа приликом издавања дозвола за усељавање. Агенција је управљала са два најважнија јеврејска колонизациона фонда: Јеврејским националним фон-

15) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

++) У документу Генералног конзулата погрешно је наведена 1931. као година смрти Н. Арлосороффа.

16) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 253.

17) Голда Меир, *Мој Израел*, Напријед, Загреб, 1987, стр. 93-94.

18) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

19) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 239.

++) Јеврејска агенција која је координирала јеврејско насељавање Палестине тежила је, а донекле и успјела, да постане држава у држави.

дом за куповину земље и Палестинским закладним фондом за смјештај уселеника. Агенција је посредством својних филијала оснивала школе, болнице, пољопривредне и медицинске испитне станице и на тај начин одржавала релативно висок стандард живота *Yishuva*. Постепено су неке надлежности прешле у руке Јевреја у Палестини, као што је то био случај са просвјетом. Јевреји су у Палестини имали своју скупштину, бирању на основу широког права гласа, која је сваке године постављала Јеврејски генерални савјет. Ове установе биле су службено признате 1927. од стране мандатних власти. Осим тога, Јеврејима је у Палестини, у извјесној мјери, призната самоуправа са правом да наплаћује таксе за просвјетне и друге општинске сврхе.

Јеврејски досељеници, који су у Палестину дошли после I свјетског рата, имали су двије неуобичајене карактеристике. Прва се односила на необично велики постотак досељеника са сопственим средствима која су, заједно са средствима фондова централних јеврејских организација, омогућавала повољне услове живота и рада. То је код палестинских Арапа изазивало завист, пошто нису били у могућности да себи приуште сличан стандард. Друга карактеристика односила се на знатио вишу образовну разину Јевреја, него што је то раније био случај. Мада овакав просјек није био у потпуности очуван, прилив високообразованих јеврејских избјеглица из Њемачке, крајем тридесетих година, знатно је утјецао на повећан образовни ниво Јевреја у Палестини.²⁰⁾ Неки од нових ционистичких досељеника, приспјелих на почетку Треће алије,²¹⁾ били су »капиталисти«, како су се сами називали – трговци и препродавачи који су имали мале творнице и радионице, а већину су чинили радиници.²²⁾ Јеврејски пољопривредници уживали су далеко већу сигурност од арапских, јер им је био обезбијеђен дуг закуп земље од стране друштва за колонизацију. Осим тога, јеврејски пољопривредници су могли купити земљу коју су обрађивали.

Организације чији је задатак била јеврејска колонизација дијелиле су се у четири групе: 1. Палестинско јеврејско колонизационо друштво; 2. Колонизационо одјељење ционистичке организације; 3. Трговачка друштва за куповину земље и насељавање (нпр. Палестинске плантаже А.Д.); 4. Приватна друштва (нпр. *Benei Beniamin*). Најважнија од њих било је Палестинско јеврејско колонизационо друштво, које је посједовало половину јеврејске земље у Палестини. Наведено колонизационо друштво није представљало политичку организацију и односи његових колониста према арапским сусједима и радиницима били су знатно бољи од односа других, ционистичких, колониста и Арапа. Палестинско јеврејско

20) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

21) Трећи талас јеврејских досељеника у Палестину који је започео након завршетка I свјетског рата. Јеврејски историчари досељавање тумаче као »успон« (aliah) ка *Cionu* (Hugh Seton-Watson, н. д., стр. 368).

22) Голда Менр, наведено дјело, стр. 49.

колонизационо друштво куповало је земљу и само смјештало досељенике. Колонизационо одјељење ционистичке организације, напротив, радило је као агенција за насељавање, док је земљу куповало Палестинско удружење за унапређење земље за Јеврејски национални фонд. Ционистичке колоније разликовале су се од колонија Палестинског јеврејског колонизационог друштва и својим поимањем начина обрађивања земље. Док је Палестинско јеврејско колонизационо друштво употребљавало арапску и јеврејску радну снагу и помагало побољшање арапске земљорадње у Палестини, ционистички досељеници ограничавали су се на површину земљишта коју су могли обрадити појединци или одређена група. Неке ционистичке насеобине представљале су заједничко власништво. +)

Два принципа ционистичке колонизације, оба унесена у устав Јеврејске агенције, изазвале су бурне реакције Арапа. Први од њих гласио је да је јеврејска својина неотуђива. Ниједан ционистички досељеник није смио располагати закупљеном земљом другачије осим у корист другог Јевреја. Други принцип, који је подржавао Хистадрут, налагао је да само јеврејска радна снага може бити употријебљена у ционистичким колонијама. Посљедица оваквог приступа била је да су арапски земљорадници, у случајевима када је Јеврејски национални фонд куповао земљу од Арапа, остајали не само без земље, него и без могућности да наставе да је обрађују као најамни радници. Најзад, основна разлика између ционистичких и колонија Палестинског јеврејског колонизационог друштва односила се на финансијску независност. Ниједно ционистичко насеље није могло да се издржава без помоћи ционистичких установа и многа насеља су пропадала када би та помоћ изостала. Напротив, ове друге колоније, како каже југословенски генерални конзул, већином солидно основане у старијим временима, цвјетају и нема разлога да не напредују у будућности. Слиједећи фактор који је омогућавао јеврејски развој односио се на савршено организовани кооперативни систем. У Палестини тог времена постојало је 688 јеврејских кооператива, које су биле у уској вези са свим гранама пољопривреде и индустрије. Кооперативна удружења биле су банке, кредитна и осигуравајућа друштва, производне и потрошачке задруге, кооперативе за куповину, продају и наводњавање земљишта, за превоз и др. Великим дијелом ових кооператива управљао је Хистадрут. Арапи су тада имали 74 кооперативе.

Било је очигледно да је арапска заједница у Палестини, економски и политички, била мање развијена од јеврејске. Мада је дошло до значајних промјена средином тридесетих година, нису се учавали помаци у погледу политичких подјела и доктрина. Западна цивилизација, чији се утјецај осјећао и прије I свјетског рата, остављала је значајнијег трага за вријеме британске мандатне управе. Дубоки јаз који је постојао између муслиманских и хришћанских Арапа за вријеме османске управе у Палестини нестао је и они су заједно радили за националну независност и

+) Ријеч је о kibbutzima, задружним пољопривредним насељима.

јединство. Упркос томе, арапски лидери у Палестини нису успијевали да створе јак национални покрет какав је, рецимо, постојао у Египту. Покрет је почео добијати свој облик тек за вријеме жестоких нереда 1929, када је политичка агитација продрла у све слојеве арапског становништва. Међутим и тада се, као и касније, осјећао недостатак јаке организације и истрајности у раду.²³⁾ Крвави сукоби између Арапа и Јевреја, који су почели вјерским спором због Зида плача у Јерусалиму, претворили су се у арапске демонстрације против уселјавања Јевреја у Палестину и против Balfourove декларације. Да би угушили немире Британци су морали довести трупе из Египта. Главни разлог због којег је у Палестини двадесетих година, ипак, било дужих раздобља толеранције и мира јесте арапско потцјењивање циоистичких настојања. Али, проливена крв још више је заострила супротности између Арапа и Јевреја.²⁴⁾

У јесен 1935, арапске су странке, осим једне, руковођене националним интересима, заборавиле међусобне спорове и заједнички се обратиле британском високом комесару са својим захтјевима који су се односили на заустављање јеврејског уселјавања и побољшање положаја већинског арапског становништва. Политичка кристализација је настављена и априла 1936. арапски страначки лидери су се договорили да оснују Врховни арапски комитет, који је за вријеме великих немира те године водио преговоре у име цјелокупног арапског становништва Палестине. Овај комитет је био у тијесној вези са арапским народом Палестине посредством једне нове организације која се састојала од мјесних националних одбора, који су представљали ћелије арапског националног покрета. Одбори су водили штрајкачку акцију и дијелили помоћ штрајкачима таквом умјешношћу да су посматрачи сасвим јасно примијетили појаву новог типа младих и образованих Арапа који су вршили утјецај и на старе лидере арапског покрета. Због интензитета сукоба Арапа са мајдатним властима, оне су у октобру 1937. распустиле Врховни арапски комитет.²⁵⁾ У документу југословенског конзулата о политичкој и економској структури јеврејске и арапске заједнице у Палестини нема ни ријечи о акцији Изедина ел Касема који је организовао тајне ћелије међу радницима и сељацима, а 14. новембра 1935. погинуо у првом оружаном окршају са британским снагама. Прије него што је покушао покренути устанак, настојао је пронаћи заједнички језик са великим јерусалимским муфтијом Ес Сеидом Мухамедом Емином ел Хусеинијем, али, када је говорио о револуцији, Касем је наишао на жесток муфтијин отпор, који је наглашавао да се палестински проблем мора рјешавати политичким а не револуционарним акцијама. Мада није постигао ниједан од својих циљева, Касемов покрет је несумњиво оставио траг међу палестинским Арапима и био значајан удар традиционалном политичком лидерству у

23) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

24) *Палестина*, стр. 27–28; Милован Балетић, наведено дјело, стр. 238.

25) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

политичком животу Палестине.²⁶⁾ Ivo De Giulli је Касемов политички значај свакако сматрао нетипичним и маргиналним, па га није ни увидио у мозаик збивања у Палестини.

Арапска заједница у Палестини није била организована на основама које би се могле упоредити са јеврејским. Између осталог, Арапи нису имали установу која је одговарала Јеврејском националном савјету. На челу арапског националног покрета налазила се до 1936. Арапска егзекутива, изабрана од палестинског Арапског конгреса, која је заступала арапске интересе пред мандатном владом. Арапска егзекутива, која је порицала правоваљаност британског мандата, водила је до 1925. политику несарађивања са мандатним властима. Седми арапски конгрес, на коме су биле заступљене све главне странке палестинских Арапа, објавно је меморандум у коме је за Палестину захтијеван демократски парламентарни облик управе и тај се захтјев, поред онога за престанак јеврејске имиграције, непрекидно одржавао. Већина од 100.000 хришћанских Арапа припадала је православној цркви на чијем се челу налазио патријарх. Вјерске послове 740.000 муслиманских Арапа водио је Врховни муслимански савјет, који је основан у складу са упутствима арапског конгреса из 1921. и одобрен од британског високог комесара. Пошто је председник Врховног муслиманског савјета, јерусалимски муфтија Ел Хусенин, смијењен 30. јула 1937. са тог положаја од стране мандатних власти, његове послове је обављао одбор од четири члана. Главне надлежности савјета односиле су се на контролу муслиманских вјерских судова, који су имали искључиву јурисдикцију у свим питањима личног статуса муслимана, затим на управу и надзор над вакуфима. Након смјењивања Ел Хусеинија, његове присталице су почеле оружану борбу против мандатних власти.

Југословенски генерални конзул је сматрао да конфликт између европских држава, који је дубоко утјецао на арапску политичку позорницу, није имао много утјецаја на социјалну структуру арапске заједнице, а на економску само дјелимично. Тадашњи живот палестинских Арапа, у представама југословенског конзула, није се разликовао од живота у средњовјековној Европи.*) Феудална структура, како каже De Giulli, састојала се од малог броја земљопосједника и масе сељаштва. Муслиманску заједницу палестинских Арапа чинило је највећим дијелом земљорадничко становништво (око 64 посто), уз присуство номадског елемента чији је број био у паду. Бедуини су, према попису из 1922, бројали 104.000 припадника а 1931. само 66.000. Велике површине неплодног земљишта, презадуженост и начин власништва над земљом (mesha'a) би-

26) Мирко Аксентијевић, *Палестински досије*, Политика, Београд, 1979, стр. 51.

+) На Западу је о Арапима стварана слика попут холивудског приказа Индијанаца. Приказивани су као зли, лакоми, игноранти и неповјерљиви. Најгоре што је приписивано Арапима у то вријеме била је њихова нервозна одбрана земље и права на традиције и аутохтони развој. То се сматрало застарјелим и назадним, јер нису прихватили »западни систем правде, демократије и модернизације«. (М. Балетнић, н. д., стр. 216).

ли су разлози заосталости арапског земљорадничког становништва. Mesha'a је подразумијевала право заједничког власништва над имовином цијелог села. Сваки земљорадник имао је право на дио обрадивог земљишта који му није био сталио додијељен, него су поједини дијелови, обично сваке друге године, изиова мијењали привремене власнике. У томе се огледао велики недостатак овог система власништва и обраде земље, пошто се није могло очекивати да ће земљорадник побољшавати земљу само у корист онога ко ће је добити на кориштење након њега. Постепено се земљиште у оквиру mash'a почело дијелити, па је то, донекле, поправило стање арапске пољопривреде. Озбиљну препреку арапској пољопривреди представљала је и несигурност закупа земљишних површина које су биле власништво арапских велепосједника, настањених у Палестини или изван ње. Арапски земљорадници су користили земљу коју су узимали у закуп годину дана. Право закупа је могло престати и прије истека годниу дана, зависно од воље земљопосједника. Неизвјесност арапских земљорадника због оваквих односа била је очигледна, посебно када се узме у обзир да је постојала велика потражња земљишта од стране Јевреја, па су због тога чињени покушаји да се такво стање измијени.²⁷⁾ Арапски земљопосједници су се чак хвалили како подваљују Јеврејима, јер пијесак, неплодно тло и баруштине и тако ништа не вриједе. Помисао да тако продају дио домовине, земљу а не земљиште, била им је врло далеко. Ауторн, који су са разумијевањем писали о проблему Палестине, сматрају да је то била фатална грешка Арапа.²⁸⁾

Арапска заједница није располагала никаквим фондовима за побољшање земљишта којим би се могле поправити пољопривредне прилике. Због тога је она била у инфериорнијем положају од Јевреја, пошто без новчаних средстава није могла савладати велику препреку развоју пољопривреде у Палестини – недостатак наводњавања. Мандатна влада је предузимала извјесне мјере у корист Арапа, али све то није било довољно. Због недостатка капитала арапски земљорадници су били присиљени да се обраћају локалним лихварима, чиме су само отежавали свој положај. Арапи су такво стање настојали побољшати отварањем кредитних задруга и штедионица, али су оне биле слабе, бројно и новчано.

Арапи су, и биће још дуже вријеме, у просвјетном и материјалном погледу у неповољнијем положају од јеврејских досељеника, прогиозирао је De Giulli. У ствари, сва јеврејска дјеца су се школовала и то, скоро искључиво, помоћу фондова из јеврејских извора, док је школовање арапске дјеце зависило о школама под покровитељством мандатне владе. Истина, Британци су више новца давали за арапску него за јеврејску просвјету, али је и поред тога 1935. 40 посто арапских кандидата за упис у школе било одбијено, због недостатка просторија. Обје заједнице у Па-

27) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

28) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 243.

лестини биле су спремне да раде на побољшању услова за образовање својих припадника, а Арапи, који нису могли давати новчане прилоге, у много случајева су сами зидали школске зграде. Напредак је, ипак, био ометен недостатком новчаних средстава, која је мандатна влада требала за друге намјене, и недовољним бројем учитеља.²⁹⁾

У настојању да сазна јеврејске ставове о питању подјеле Палестине, југословенски конзул је разговарао и са Moshe Shertokom, директором политичког одјељења Јеврејске агенције, који је био упућен у све преговоре што их је о томе са британском владом у Лондону водио предсједник Свјетске ционистичке организације и Јеврејске агенције Хајм Веизманн. Shertok, који је био екстремни ционист, извјестио је De Giullia да јеврејски интереси захтијевају да се палестинско питање помакне што прије са мртве тачке, јер је Палестина, због колебања британске владе, подвргнута једном привременом режиму чије је функционисање имало тешке политичке посљедице по Јевреје и који је њима, у привредном погледу, наносио највеће штете, пошто је спречавао имиграцију и инвестиције. De Giullia је знао за Weizmannову изјаву у којој је овај рекао да је по његовом мишљењу једина алтернатива јеврејска држава у једном дијелу Палестине – мањински статус Јевреја за сва времена. Weizmann је још рекао да Јевреји неће моћи прихватити нешто што би изгледало као карикатура њихових идеала. De Giullia је знао и за настојања удружења јеврејских посланика у британском парламенту које је, у вези са Парламентарним одбором за Палестину, непрекидно покретало питања о политици британске владе у Палестини, тероризму, арапској пропаганди и др., вршећи истовремено врло живу активност у прилог ционизму. Shertok је конзула упознао и са својим мишљењем о политичарима из сусједних арапских држава, који су се спорадично појављивали да би, наводно, посредовали у рјешавању арапско-јеврејског спора. Највише је помињана акција бившег ирачког министра иностраних послова Нури-паше ел Саида и др Shahbandara, једног од вођа сиријске опозиције, који се тада налазно у Каиру. Обојица арапских политичара били су заговорници остварења арапске федерације, укључујући и Палестину. Исто тако, обојица су пристајали на даљу јеврејску имиграцију под условом да се задржи мањински статус за Јевреје у Палестини. Као компензацију понудили би Јеврејима могућност да се насељавају и у другим арапским земљама. Ови арапски политичари нису сарађивали са прогнаним јерусалимским муфтијом Ел Хусеинијем, који се склонно у Веугут, одакле је управљао арапским акцијама у Палестини. Ипак, сазнало се да је Нури-паша, на повратку из Лондона у Багдад, дошао у контакт са Ел Хусеинијем и другим угледним арапским личностима из Палестине и Сирије и да је тај састанак био повод арапском дневнику »Фалестин« да тренутно и релативно смирење ситуације доведе у везу са надама у остварење арапских аспирација. Shertok је, међутим, одлучно тврдио да Нури-паша није ра-

29) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

дио у договору са ирачком владом, као што ни др Shahbandar није радио договорно са сиријском, односно да су обојица радили на своју руку и да њихове акције нису биле координиране. Shertok је сматрао да су обје владе задовољне што се ова двојица политичара занимају палестинским проблемом и тако се не мијешају у унутрашњу политику својих држава за које су могли бити опасни ривали. Што се тиче држања краља Ибн Сауда, Shertok је рекао да владар Арабије сматра планове Нури-паше и др Shahbandara, у погледу јеврејске имиграције у Трансјорданију и друге арапске земље, горим рјешењем од подјеле Палестине, јер би у случају подјеле био изгубљен само један др арапске територије, а други би остао чисто арапски. Осим тога, Shertok је вјеровао да су Арапи уживали страну помоћ у погледу трошкова издржавања покрета у Палестини.³⁰⁾

Генерални конзул је одржавао везе и са југословенском исељеничком колонијом у Палестини. Тако је 1. априла 1938, на позив друштва Хитахдут Олеј Југославија, у коме су били удружени југословенски Јевреји насељени у Тел Авиву и околини, присуствовао једном њиховом скупу. Предсједник друштва био је инг. Ljudevit Freundlich из Осиека а секретар Jakob Fried из Београда. Друштво је имало око 80 чланова који су се, послје I свјетског рата, уселили у Палестину из разних крајева Југославије. Конзул је примијетио да је међу југословенским Јеврејима било Ашкеназа и Сефарда и да су ови други били бројнији. Сефарди су дошли из јужне Србије и представљали су сиромашнији дио јеврејских усељеника у Палестини. Већину присутних на том скупу чинили су занатлије и радници. Земљорадници из околине Тел Авива и из сјеверне Палестине, гдје се налазило насеље југословенских Јевреја Šaag Наатаким са око 50 колониста, нису могли доћи због несигурности која је тада владала. Јеврејски усељеници из Југославије, који су се настанили у градовима, бавили су се, осим неколико интелектуалаца, разним занатима и живјели су у доста срећеним околностима, али скромно. Они који су се бавили пољопривредом прилагодили су се новом начину живота. Млађи колонисти који су служили војску у Југославији показали су се нарочито корисним у одбрани јеврејских насеља и посједа од арапских напада. Због тога, као и због цјелисходности у погледу регрутације, предсједник друштва Freundlich је тражио да се у Југославији издају исељенички документи само оним младићима који су били у војсци. Највећи дио Јевреја који су из Југославије дошли у Палестину био је потакнут ционистичким идеалом. Многи су научили хебрејски језик, али су међу собом говорили матерњим језиком. Приврженост Југославији показали су оснивањем свог друштва.³¹⁾

Поводом проширења територијалне јурисдикције Генералног конзулата Краљевине Југославије иа Трансјорданију, Ivo de Giulli је 7. јула

30) АССИП, Јерусалим, 1938, св. I, Пов. бр. 30. Питање поделе Палестине, арапска акција и тероризам. Мишљење г. Shertocka, 19. фебруара 1938.

31) АССИП, Јерусалим, 1938, св. I, Пов. бр. 56. Југословенски јевреји у Палестини, 2. априла 1938.

1938. отпутовао у Амман гдје је сутрадан био примљен код емира Abdullahа. Овај бивши краљ Ирака, који је од 1922. владао Трансјорданијом, био је други син хеџаског краља и непризнатог исламског калифе Хусеина.*) Као прави оријентални трговац Abdullah је замијенио хипотетичко краљевство у Ираку за сигуран емират. Препуштајући багдадски пријестолу млађем брату Фејсалу показао је да зна трговати са Британцима. Фигурирајући у почетку као »привремени шеф независног емирата Трансјорданије«, уз британске савјетнике и годишњу помоћ, он је завладао подручјем које је за краткотрајног Фејсаловог краљевања номинално било под суверенитетом Дамаска. Прихватајући га као емира Трансјорданије Британци су, у ствари, смањили француско мандатно подручје. Политички искусан, довољно образован и упућен Abdullah је привремени споразум претворио у трајни. Трансјорданија је инкорпорирана у палестински мандат под британским високим комесаром у Јерусалиму, уз британску обавезу да у том дијелу неће бити јеврејског усељавања.³²⁾

Југословенски конзул је дошао у Амман управо након догађаја у Хаифи, гдје су у бомбашком нападу јеврејских екстремиста страдали 21 Арапин и 5 Јевреја и видио је штрајк који је у трансјорданској пријестоници организован у знак саучешћа према жртвама атентата. Конзул је чуо и гласине, у чију је тачност сумњао, да 3.000 наоружаних Арапа и бедуина чекају да провале у Палестину, али да их само емир задржава. Појаву ових гласина конзул је тумачио нервозом која је владала у Трансјорданији. У разговору, који је вођен у општој форми, емира је нарочито занимало да чује све што се односило на заступљеност муслиманских грађана у југословенској државној управи и у војсци. Чњеница да је Краљевина Југославија имала 1,600.000 муслиманских грађана побудила је, према тврдњи De Giullia, поштовање код трансјорданских званичника, што је било разумљиво када се узме у обзир да је емир имао 300.000 поданика. Пошто емир није у разговору поменуо политичке прилике у Палестини, De Giulli је сматрао да ни он не треба да покреће то питање.³³⁾ Плаиове о проширењу своје власти на Палестину Abdullah је знао добро сакрити и чекати повољан развој ситуације. Због тога није покретао питање Палестине у разговору са југословенским конзулом који, као и држава коју је представљао, нису улазили у емирове комбинације као неки фактори од значаја за његове будуће политичке акције.

У маси путника који су долазили у Палестину било је и таквих чија је појава изазивала праву узбуну у југословенском конзулату. Један од њих био је Ванчо Михајлов, шеф ВМРО, који је након увођења диктатуре

+) Као калифу признали су га само Ирак и Трансјорданија, гдје су владали његови синови.

32) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 224-225; Чедомир Попов, наведено дјело, стр. 269.

33) АССИП, Јерусалим, 1938, св. I, Пов. бр. 99. Посета Њ. В. Емиру Abdullahu у Аману, 10. јула 1938.

групе Звено (1934) емигрирао из Бугарске у Турску, чија га је влада интернирала на Принчевска острва. Касније је прешао у Пољску, а затим у Њемачку.³⁴⁾ Узбуна у конзулату почела је 21. августа 1938. телеграмом Министарства иностраних послова Краљевине Југославије. Ванчо Михајлов и његова жена Марија Менча стигли су 23. августа увече, према првим вијестима шведским бродом »Левант« у Тел Авив. Међутим, касније се испоставило да је »Левант« пољски брод. Михајлов је имао турски пасош са пољском визом за Gdynju и није имао визу за улазак у Палестину, али је на листи путника која је вођена на броду било забиљежено да путује у Тел Авив. Југословенски конзул је код имиграционих власти предузео све кораке како би се спријечило неопажено искрцавање Михајлова у Тел Авиву и Хаифи. Још прије интервенције код имиграционих власти, De Giulli је послао у Тел Авив једно званично лице које је на лицу мјеста предузело све потребне мјере за мотрење »Леванта«, ступивши при томе у контакт са лучким инспектором који је доцније добио налог од имиграционих власти да води рачуна о Ваичи Михајлову. Лучки инспектор је обавијестио повјереника југословенског конзулата, др Ота Мандла, директора Југословенске трговачке агенције, да је због Михајлова још у Цариграду било препирки и да је тек на интервенцију пољског конзула био са женом примљен на брод. Михајлов се бојао да би »Левант«, ако нађе товар, могао из Тел Авива отпловити у Дуоровник, гдје би га ухапсила југословенска полиција. Због тога је покушао послати телеграм у Софију, у коме је молио своје пријатеље да покушају издејствовати његово искрцавање у Измиру. Полиција у Тел Авиву није дозволила да се телеграм пошаље, као ни писмо Марије Менче. Пољски конзул у Тел Авиву обавијестио је 24. августа локалне власти да Михајлов ствара неприлике на броду, након чега је полиција извршила претрес. Код Михајлова су пронађена два револвера, а у сандуцима много књига и рјечника више језика. Пронађена је и књига у којој је Михајлов означен као »living Symbol of the macedonians hopes«. Такође, запажена је књига Charlesa Rabiera »Terrorisme et diplomatie«, у којој је и опис атентата на краља Александра Карађорђевића, затим »Un unhappy Peninsula« и др. Михајлов је полицијском инспектору говорио о страдању Македонаца, а рекао је и да у Канади постоји организација од 5.000 Македонаца, која се спрема за акцију и од које он прима 54 долара мјесечно. Мада је замјеник шефа имиграционих власти тврдио да код Михајлова нису пронађени никакви леци ни други списи, југословенски конзул је сумњао да их је британски чиновник раније одвојио. Михајлов је 24. августа увече стигао бродом у Хаифу, одакле је 25. августа, такође бродом, наставио за Александрију.³⁵⁾ Узбуна је прошла и особље конзулата и друга лица ангажована на овом случају вратила су се другим пословима.

34) Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, књига друга, Архив Југославије – Глобус, Београд–Загреб, 1986, стр. 223–224; Иво Банац, *Национално питање у Југославији*, Глобус, Загреб, 1988, стр. 304–305.

35) АССИП, Јерусалим, 1938, св. II, Пов. бр. 123. Путовање Ванче Михајлова, 25. августа

* * *

Главна пажња југословенског конзулата на политичком плану била је, ипак, окренута арапско-јеврејском сукобу у Палестини и покушајима британских власти да смире то кризно подручје. Ситуација у Палестини била је сваким даном тежа. Арапска екстремистичка пропаганда спроводена је све успјешније и њени резултати су се видјели не само у повећаном интензитету оружане борбе, него и у стању духа арапске заједнице. Према мишљењу југословенског конзула, терористичке акције*) постепено су прелазиле у револуционарни покрет који је обухватао све више арапског становништва, укључујући и оне његове дијелове који су до тада били по страни. Чак и они који су били противници радикалних политичких тенденција прилагођавали су се новим приликама и средини која се формирала око њих, или су без отпора подносили оно што се око њих догађало, или од њих тражило. Свјесни ових промјена, Јевреји су се почели прибојавати погрома. Међутим, акција за јачање самоодбране наишла је на велику подршку код младих Јевреја, тако да се страх од погрома показао неоправданим.

Осим атентата, паљевица и саботажа у арапском табору била је запажена и велика активност на прикупљању финансијских средстава потребних за развој устанка. У ту сврху вршени су упади у банке и друге установе, плачкане су поште и транспорти. Ови подухвати су редовно успијевали и обезбјеђивали су арапским устаницима значајне суме новца. Устаници су опорезивали све имућне Арапе, муслимане и хришћане без разлике, захтијевајући од њих новац којим су требали допринијети, како каже De Giullі, револуционарној акцији. Било је примјетно да су новчана средства прикупљана врло енергично. Новчани прилози су захтијевани и од других палестинских држављана: Јермена, Турака итд. Због тога су многи имућни палестински држављани отпутовали у иностранство. Неки су отишли пошто су платили изнуђену суму. Raghіb-bej Nashashibi, лидер умјерене арапске странке, отпутовао је из страха због многих пријетњи које су му стизале од представника екстремних арапских националиста. Ни сиромашнији нису били поштеђени новчаних и других обавеза у корист устанка. Од њих се тражило да дају колико могу или да се придруже устаницима у брдима. Они који су имали новца плаћали су и добијали признанице. Нити је коме падало на памет да се обрати полицији, нити су се они који су скупљали новац за устанак бојали да би се то могло догодити. Присуство устаника осјећало се на сваком кораку. Вјештачки је стваран и вјерски фанатизам. Раније су Арапи носили фес а онда су, последице једног налога руководства устанка, у пар дана фесови замијењени кефијом и агалом. Женама је забрањено да носе шеши-

1938; Пов. бр. 133. Путовање Ванче Михајлова, 2. септембра 1938; Пов. бр. 137. Саопштење Immigration Departmenta о Ванчи Михајлову, 8. септембра 1938.

+) Југословенски конзул арапске устанике назива терористима, усташама, усташким бандама.

ре и европску одјећу. Према мишљењу југословенског конзула, наређење у вези са ношењем кефије и агала било је издато више због тога да би устаници могли непримјечени циркулисати међу арапским становништвом него из протнвљења ношењу феса. Ова акција је потпуно успјела, чак и код арапског чиновништва, па и припадника полиције.³⁶⁾ De Giulli је често склон да успјехе у мобилизацији Арапа тумачи само страхом појединца за властити живот, ако изостане или се чак успротиви наредби руководства устанка и понашању већине, не уочавајући довољно постојање јасно изражене солидарности са циљевима националног устанка. Обавјештајна служба арапског руководства савршено је функционисала. Арапски борци су свуда налазили сараднике, а у градовима су Арапи отворено симпатизирали са свим устаничким акцијама. Према мишљењу југословеиског конзула, код арапског стаиовништва створена је таква антибританска психоза да су само драконске мјере, предузете са успјехом, могле да рашчисте ситуацију.

Јевреји нису слиједили (изузев у случајевима неких терористичких група – оп. м.) подстицање на одмазду путем терора, како је инсистирао Jabotinsky, нити Wedgwoodove савјете да практикују пасивни отпор, него су се одлучили да појачају самоодбрану. Снаге јеврејске самоодбране, Хагане, сарађивале су са британским снагама, па су се напади на јеврејске пољопривредне колоније прориједили. Крајем јула 1938. јеврејске одбрамбене снаге бројале су 6.000 људи, а када су крајем августа добиле 2.000 пушака најновијег британског модела и већу количину муниције представљале су још озбиљнију оружану формацију. Јеврејска организација Кофер Науишув упутила је почетком септембра позив за још 1.000 добровољаца који су након обуке требали бити употријебљени за одбрану или за замјену дотадашњих бранилаца јеврејских колонија. Разне ционистичке организације у Палестини и иностранству ставиле су знатне суме новца на располагање у циљу организовања одбрамбених јеврејских јединица. Значајан напредак у одбрани јеврејских пољопривредних колонија у Палестини био је посљедица тих настојања. У међувремену су британске власти добиле нова законска овлаштења, на основу којих су знатно заоштриле свој однос према арапским устаницима и њиховим помагачима. Репертоар нових овлаштења састојао се од одузимања имовине, рушења кућа, смртних осуда, новчаних казни за читава села и градове. У Палестину су са Острва упућена нова војна и полицијска појачања, као и ратни материјал. Упркос томе, само у августу је било 549 убијених и рањених Арапа, Јевреја, Британаца и припадника других заједница у Палестини.³⁷⁾

Министарство иностраних послова Краљевине Југославије обавијестило је 3. новембра 1938. конзулат у Јерусалиму о одржавању интерпарламентарног конгреса арапских и исламских земаља, за одбрану

36) АССИП, Јерусалим, 1938, св. II, Пов. бр. 138. Стање у Палестини, 15. септембра 1938.

37) Исто.

арапских права у Палестини, који је од 7. до 11. октобра исте године одржан у Каиру. На конгрес су позване све арапске и исламске земље и веће исламске заједнице. Међутим, присуствовали су само делегати из Египта, Ирака, Сирије, Либана, Палестине, Кине, Индије, шпанског и француског Марока, Југославије и представници Арапа из Сјеверне Америке. Египатски краљ Фарук, који је имао амбиције да постане калифа, помагао је због личног престижа одбор за одржавање конгреса. Иако некомплетан, конгрес је донио резолуцију која је одбацила Balfourovu декларацију, чију важност Арапи нису никад признали. Резолуција се залагала за признање тадашњег стања у Палестини и забрану даљег усељавања Јевреја, уз обећање да ће се већ усељеним Јеврејима признати мањински статус у оквиру једне арапске државе, која би им гарантовала једнакост са већином у уживању свих грађанских права. У резолуцији се наводи да конгрес сматра свајање правних захтјева Арапа од стране Велике Британије условом повратка мира и спокојства, што би омогућило обнову ранијег пријатељства и повјерења између Британаца и Арапа и осталих муслимана. Ипак је резолуција, која је садржавала и отворене пријетње на адресу Британаца и Јевреја у случају да Велика Британија не прихвати приједлог конгреса, губила свој значај обзиром да није била за цијели арапски и исламски свијет. Упркос томе образован је стални комитет у Каиру чији је задатак био да обезбиједи провођење закључака конгреса. Замјерке на рад тог крњег конгреса долазиле су из неких арапских политичких кругова. Они су замјерали учесницима конгреса због тога што нису заузели став према италијанској политици у Триполитанији, гдје је италијанска влада намјеровала населити 500.000 својих грађана. Једна од замјерки односила се и на то што није разматрано питање Александрете, углавном настањене Арапима. Најзад, постављено је питање, због чега се конгрес није изјаснио према нацизму, чија је теза била да су Арапи у расном погледу на четрнаестом мјесту. Умјесто разрешења тих питања, учесници конгреса и њихови критичари имали су прилику да у Каиру виде манифестације организоване у част повратка Нахас-паше, шефа Wafda, и тучу у којој су батине добили и угледни египатски политичари као што су били бивши предсједник владе и бивши министар финансија.³⁸⁾

У међувремену су британска војска и полиција водили акције чишћења Палестине од арапских устаника. Већи устанички одреди били су, углавном, поражени и потиснути, један број устаника је заробљен, заплијењена је извјесна количина оружја и успостављена контрола путева. Крајем 1938. британске трупе су успјеле да релативну безбједност у Палестини подигну до степена какав није био остварен у претходне двије године. Упркос свему, арапски устаници су водили герилску борбу, а повремено је долазило и до већих судара са британским јединицама. Једна

38) АССИП, Јерусалим, 1938, св. II, Пов. бр. 181. Конгрес арапских и муслиманских земаља у Каиру (Министарство иностраних послова Краљевине Југославије Краљевском генералном конзулату), Београд, 3. новембра 1938.

од посљедица успјешних британских војних и полицајских акција било је поновно иступање арапских политичких снага, чији је лидер био Fahribej Nashashibi, које су се противиле терору и власти јерусалимског муфтије Ел Хусеинија. На иницијативу Fahri-beja у Јати, недалеко од Хеброна, један је локални шеик 18. децембра исте године пред британским војним и цивилним представницима, на скупштини 3.000 фелаха и пастира, прочитао посланицу у којој је у име 60.000 Арапа хебронског краја изјавио лојалност британским властима и оптужио све у Палестини и изван ње који су подстицали устаничку активност. Осим тога, изразио је захвалност британској војсци која је поново успоставила безбједност. Међутим, истог дана Британци су имали веће борбе са арапским устаницима. Ипак је било примјетно да су се почели мијењати односи међу арапским становништвом. Кефија и агал су понегдје напуштени, хришћанске радње су опет отворане петком, пословни људи су се надали нормализацији ситуације. Али, живот муфтијиних противника био је још увијек у опасности. +) Тако је у једином сиријском листу објављена вијест да је Fahri-bej Nashashibi осуђен на смрт, уз тврдњу да се са извршењем одуговлачи само из опортунистичких разлога. Успјешне војне акције и политичка настојања британских власти да са сукобљеним заједницама ријеше палестински проблем допринијела је попуштању отпора на арапској страни. Јевреји су били потиштени због уступака којим су Британци настојали да приволе Арапе на напуштање њихових дотадашњих непомирљивих ставова.³⁹⁾ Узалудио покушавајући да ријеше палестински проблем лавирајући између Арапа и Јевреја, Велика Британија се коначно определијелила за проарапски став. ББЦ је 1938. почео да емитује радио програм на арапском језику, који је био и први од њених програма на страним језицима.⁴⁰⁾ Јевреји су нарочито тешко примали што у земљи, коју су сматрали својом постојбином, нису могли обезбиједити уточиште за своје сународнике који су били прогоњени у Трећем Reichu, чак ни за толико колико их је могло бити примљено без поремећаја привредних прилика, и то што је британски државни секретар за колоније одбио молбу за смјештај у Палестину 10.000 дјеце њемачких Јевреја. Према подацима до којих је дошао De Giulli, мјесечно се илегално усељавало од једне до двије хиљаде Јевреја, углавном младића, за што су британске власти знале. Поред британског гарнизона од 30.000 војника, у Палестини је крајем 1938. било још 7.300 сталних и помоћних јеврејских полицајаца, а снаге Хагане имале су око 20.000 наоружаних припадника. Наоружање Хагане је било противзаконито, али је ипак извршено са знањем британских власти. У вријеме припрема Лондонске конференције, палестински Јевреји су изјавили да нису никад избјегавали преговоре са палестинским Арапима о свим питањима, али да не могу арапским државама

+) Они су по правилу проглашавани издајницима, колаборационистима и сл.

39) АССИП, Јерусалим, 1938, св. II, Пов. бр. 203. Стање у Палестини. Лондонска конференција, 21. децембра 1938.

40) Питер Калвокорези и Гај Винт, *Тотални рат*, Рад, Београд, 1987, стр. 139.

признати равноправност у одређивању будуће судбине Палестине. Што се тиче личности које су требале представљати Арапе на Конференцији, са британске стране није предузет никакав притисак у погледу њиховог одређивања. Све је препуштено на вољу Арапима, једино су Британци дискретно помагали покрет Fahri-beja Nashashibija како би се донекле смањила неприкосновеност муфтије Ел Хусеинија.⁴¹⁾

Поводом пропагандне кампање у њемачкој штампи о недјелима и свирепостима британских снага у Палестини, британско Министарство војске је негирало те оптужбе и издало саопштење према коме је тада у Палестини дјеловало само око 1.500 арапских устаника који су своје акције изводили у малим групама. Према наводима овог саопштења, устаници у Палестини нису имали централну команду, а директиве су примали од јерусалимског муфтије Ел Хусеинија и Врховног арапског комитета, чији су се чланови, као и муфтија налазили у емиграцији. У Палестини је сваки устанички заповједник био независан у свом крају. Нижи заповједници су често били у отвореном непријатељству међу собом, а међу двојицом главних војних вођа устанка више пута је дошло и до отворених борби. Ситуацију је компликовала и појава арапских противустанничких наоружаних група које су се светиле онима који су помагали устанак.⁴²⁾ Док је 1937. број жртава износио 97 убијених и 149 рањених, 1938. је, према службеној статистици, било 2.000 убијених и 1.700 рањених Арапа, Јевреја и Британаца.⁴³⁾ Енергичне британске војне и полицијске акције, велике људске и материјалне жртве (1938. губици Арапа износили су двије трећине од укупног броја настрадалих) и растући замор арапског становништва довели су половином децембра до опадања устаничког покрета.

Британска забрана учешћа муфтије Ел Хусеинија на Конференцији о Палестини остала је на снази, али је он одредио свог заступника. Његов покушај да на конференцију пошаље само своје присталице био је ублажен, због захтјева мандатних власти и притиска делегата арапских држава, накнадним пристанком да у палестинску арапску делегацију уђу два представника умјерених политичких странака. У ту сврху су делегације арапских држава одредиле Raghib-beja и Fahri-beja Nashashibija, без претходне консултације њихове странке и њих самих. Уосталом, објављени политички програми најутјецајнијих арапских странака у Палестини нису се разликовали ни у чему, осим у тактици. Присталице Ел Хусеинија су показивали велику непомирљивост и служили су се насилним методама борбе за остварење својих аспирација, док су присталице Nashashibija били склонији преговорима и сарадњи са мандатним властима. Према тачној процјени југословенског конзула, ток припрема за

41) АССИП, Јерусалим, наведени документ.

42) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 7. Саопштење Министарства Војног о стању у Палестини, 17. јануара 1939.

43) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 10. Жртве немира у 1938. год., 29. јануара 1939.

Лондонску конференцију, а нарочито чињеница да ће у доба велике спољнополитичке неизвјесности у Европи арапски емири, принчеви и најутјецајнији државници доћи у главни град Британске Империје дала је наслутити да је Конференција сазвана не само због рјешавања палестинског проблема, него и због много крупнијих планова.⁴⁴⁾ Након дугих договарања и одлагања, у Лондону је 7. фебруара 1939. почела конференција на којој су са арапске стране, осим делегације из Палестине, били заступљени представници Египта, Ирака, Јемена, Саудијске Арабије и Трансјорданије. Јевреје је заступала Јеврејска агенција и представници јеврејских вјерских заједница и установа. Пошто Арапи и Јевреји нису хтјели сјести за исти сто, осим у неколико необавезних састанака представника британске владе, јеврејске делегације, Египта, Ирака и Саудијске Арабије, Британци су вршили улогу посредника у преговорима чији је главни циљ био успостављање мира у Палестини. Како Арапи и Јевреји нису одустајали од својих захтјева, констатовао је југословенски конзул, рјешење које не буде прихваћено добровољно биће прихваћено евентуално уз протест. De Giulli је био мишљења да ће то рјешење бити неповољније по Јевреје него што се мислило.⁴⁵⁾ На крају је Велика Британија, водећи рачуна о својим стратешким интересима, објавила 17. маја 1939. Бијелу књигу, која је требала бити сматрана резултатом договора, тачније дипломатске присиле. Овим документом Британци су, излазећи у сусрет захтјевима Арапа, ограничили број јеврејских уселеника на 75.000+) у наредних пет година, након чега би уселјавање потпуно престало, осим ако палестински Арапи не одлуче другачије. То је Арапима било превише, а Јеврејима премало. Уселјавање Јевреја било је ограничено у тренутку када су они у Европи стајали пред пријетњом масовних прогона и опште неизвјесности. Бијелом књигом је забрањена продаја земљишта Јеврејима у већем дијелу Палестине. Стриктно је забрањено оснивање нових јеврејских насеља у пространом подручју земље, чак и оида ако је земљиште припадало Јеврејима. Одредбама Бијеле књиге предвиђено је да се послје десет година оснује јединствена палестинска држава, са три четвртине арапског и четвртином јеврејског становништва. За Јевреје то је био тежак ударац. Њихово расположење најбоље је одражавала крилатица према којој се морају »борити против Британаца као да нацисти не постоје, а борити против нациста као да Бијела књига не постоји.« Арапи су мрзовољно прихватили одуговлачење са независношћу, а Јеврејима је сугерисано да у непосредним разговорима нагово-

44) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 12, Лондонска конференција. Стање у Палестини, 30. јануара 1939.

45) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 20, Лондонска конференција, 25. фебруара 1939.
+) На крају I свјетског рата у Палестини је било око 60.000 Јевреја, а 1931. од укупно 1.036.000 становника било је 175.000 Јевреја, или 17 посто. У првој ратној години (1939.) било је 429.605 Јевреја, или 28 посто од 1.500.000 становника Палестине. Нигдје осим у Палестини Јевреји нису чинили тако велики постотак становништва (М. Балетић, н. д., стр. 243, 249–250; П. Калвокорези, и Г. Винт, н. д., стр. 193).

ре Арапе да допусте веће усељавање у Палестину. Британци су изјављивали да је то сретна прилика да се Арапи и Јевреји науче живјети заједно. Бијела књига је, у ствари, настојала зауставити преображај ционистичке колоније у државу са јеврејском доминацијом. Све то ни изда лека није чинило арапско мнијење склонијим британској ствари. Оно је јасно видјело британски интерес као циљ тих маиевара. У Палестини ће Британци учинити све да смире Арапе, не бирајући средства. Истовремено, морали су издржати оштре сукобе са Јеврејима⁴⁶⁾ чије су организације наставиле са илегалним усељавањем у Палестину.

Јеврејски екстремисти су незадовољство овим документом показали бомбашким нападима, атентатима и саботажама у Јерусалиму, Тел Авиву, Тиберијади и Хаифи. Арапи су, такође, вршили атентате, а Британци су имали окршаје и са наоружаним арапским групама. Истовремено су умјерени арапски лидери били мета напада арапских екстремиста. Јеврејске установе и штампа су осуђивале случајеве насиља и тероризма екстремних јеврејских организација, али су одговорност за то пребацивали на британску владу.⁴⁷⁾ За првих шест мјесеци 1939. била су убијена 643 и рањено 700 лица у Палестини, већином Арапа.⁴⁸⁾ У августу је од 146 жртава оружаних напада било 87 мртвих.⁴⁹⁾ Сумње британских власти и гласине у становништву о умијешаности страних сила у палестинска збивања биле су напакон потврђене. Након прикупљања конкретних доказа, мандатне власти су средином јуна саопштиле директору и једном чиновнику *Deutsches Nachrichten Büro* у Јерусалиму, у чији је дјелокруг рада улазила Палестина, Трансјорданија и Сирија, да је њихова даља присутност у Палестини непожељна. Запажено је да је у недељама које су претходиле овом чину британских власти њемачки радио, који је вјероватно примао обавјештења од јерусалимске агенције *D.N.B.*, прешао сваку мјеру у манипулацијама чињеницама о стању у Палестини и стварању нерасположења код арапског становништва према мандатној управи. Њемачка радио-пропаганда добила је нарочито милитантан облик у арапским вијестима које је преносио берлински студио.⁵⁰⁾ У вези са њемачким блискоисточним акцијама, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије упутило је крајем августа важно саопштење конзулату у Јерусалиму базирано на подацима које је у Београд послао југословенски генерални конзул у Прагу. У саопштењу се наводи да Ни-

46) Милован Балетић, наведено дјело, стр. 274–275; Hugh Seton-Watson, наведено дјело, стр. 372; Maxime Rodinson, наведено дјело, стр. 240; Janusz Piekalkiewicz, наведено дјело, стр. 51.

47) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 91. Стање у Палестини, 27. јуна 1939.

48) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 97. Жртве тероризма у првом полугођу 1939. год., 5. јула 1939.

49) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 129. Жртве немира у месецу августу, 20. септембра 1939.

50) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 86. Одстрањење директора и чиновника *Deutsches Nachrichten Bureau* из Палестине, 21. јуна 1939.

јемци у Рејсчу и Протекторату траже поуздане људе који знају арапски језик. Одабрани су требали бити послани у Палестину, Сирију и Трансјорданију да тамо врше шпијунажу и саботаже, да провоцирају инциденте, помажу и изазивају терористичке акције. Даље се каже да су Нијемци успјели пронаћи мањи број таквих људи које су намјеравали послати у наведене земље.⁵¹⁾ Нијемцима није одговарало смиривање арапског устанка у Палестини, који је понегдје још тињао, ни то што су се у измирењу завађених арапских села ангажовале мандатне власти и што су Арапи почели долазити на јеврејске пијаце гдје су продавали своје производе. Крајем септембра, Врховни арапски комитет је у египатској штампи негирао сваку везу са страним силама, а владе Ирака, Сирије и Саудијске Арабије и арапски лидери у Палестини изјавили су да су сагласни с тим да арапско становништво остане мирно и сачека крај рата, остављајући тако Великој Британији времена да нађе рјешење палестинског проблема. С друге стране, арапска штампа је подстицала Арапе да буду лојални и да се прикључе Великој Британији. Пошто су арапски устанички одреди били постепено распуштени, а њихови заповједници напустили Палестину, ови су захтјеви наишли на општи одзив. У Палестину су се почеле враћати арапске избјеглице из Сирије и Египта. Нормализација стања означила је у октобру крај арапског устанка. Јеврејске оружане акције престале су још у августу.⁵²⁾

Након објављивања Бијеле књиге, а нарочито у вријеме смиривања прилика у Палестини, биле су присутне акције које су водиле хомогенизацији обје палестинске заједнице. У оквиру јеврејске заједнице дјеловало је удружење за јеврејско-арапско зближавање које је одлучило да од Ционистичке егзекutive тражи наименовање комисије за проучавање јеврејско-арапских односа, у складу са закључком последњег ционистичког конгреса. Мандатне власти су предузеле мјере у циљу развоја пољопривреде, како би Палестина постала што независнија од увоза хране. Међутим, број незапослених који је за вријеме арапског устанка био у умјереним оквирима знатно је порастао. Због тога су јеврејски усељеници који су стизали у Палестину, и који би у нормалним приликама постепено апсорбовани, тешко налазили запослење. Јеврејска агенција је издвајала значајне суме новца за помоћ сиромашним Јеврејима, а основани су и разни фондови за социјалну помоћ. У вези са ратним припремама стотине Арапа и Јевреја се добровољно пријављивало за помоћне службе у британској војсци. Добровољачка акција била је нарочито интензивна међу чехословачким Јеврејима, тако да је већ у октобру формиран један њихов батаљон.⁵³⁾ С друге стране, као доказ сређивања односа, мандатне

51) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 126. (Министарство иностраних послова Краљевине Југославије Краљевском генералном конзулату), Београд, 28. августа 1939.

52) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 140. Рат и прилике у Палестини, 9. октобра 1939.

53) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 151. Прилике у Палестини, 25. октобра 1939.

власти су постепено ослобађале арапске политичке затворенике. Ратни догађаји у Европи убрзали су елиминацију арапског устанничког руководства у Сирији. Француске мандатне власти су од септембра хапсиле арапске лидере који су из емиграције руководили устанком у Палестини. Осим тога, француске власти су заплијениле банковне рачуне лица која су била у вези са муфтијом Ел Хусеинијем и новац који је раније служио за финансирање устанка у Палестини употребљен је за репатрирање избјеглица. Југословенски конзул је оштро прокоментарисао реакцију егзекутиве Јеврејског националног савјета због заказивања штрајка у знак протеста против потврде судске пресуде над 40 јеврејских екстремиста, мада је главнокомандујући британских снага у Палестини смањено затворске казне осуђеника. Према ријечима југословенског конзула, овај чин јеврејских органа непријатно је дојмио објективне посматраче, с обзиром на то да се радило о неслагању са примјеном законских санкција на екстремисте који су извели више свирепих атентата и били затечени на дјелу.

Коментаришући резултате разговора ирачког и египатског председника владе, лист »Ал Мокатам« је похвалио њихова настојања да уклоне узроке спора и опозиције палестинских Арапа према мандатним властима. Лист је пренио да ће очекивана савезничка побједа допринијети рјешењу палестинског питања на начини прихватљив за све, пошто ће поразом хитлеризма попустити притисак на јеврејско усељавање у Палестину. Арапско-јеврејско зближавање полагано је напредовало и у почетку се примјећивало на привредном плану, што је посматрачима давало повода за наду да ће се арапски и јеврејски привредни интереси, ипак, поновно повезати.⁵⁴) Већину арапских избјеглица за вријеме устанка чинили су угледни привредници и пословни људи, што је знатно утјецало на интензитет неприлика и штете које је претрпио арапски дио палестинске привреде. Они су се почели враћати у Палестину тек крајем 1939. Јеврејски дио палестинске привреде претрпио је мању штету од арапског устанка него од посљедица нестабилности у земљи које је устанак изазвао. Та нестабилност је више утјецала на Јевреје у иностранству, који су били важан извор новог капитала, него на оне који су живјели у Палестини. Европски ратни догађаји оставили су трага и у Палестини. Хиперпродукција цитрусовог воћа била је узрок тешке кризе главне палестинске привредне гране. Рат је затворио многа европска тржишта, превозна средства била су недовољна, а трошкови осигурања, превоза и други трошкови толико су поскупјели робу да је њена продаја, уз уносне цијене, била онемогућена. Једина исплатива извозна индустрија била је производња поташе у фабрикама крај Мртвог мора, захваљујући којој је Палестина постала један од важнијих снабдјевача савезничких и неутралних земаља. Промет између Jaffe и Тел Авива поновно је успостављен. Као што су Арапи доносили своје производе на јеврејске пијаци, тако су

54) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 162. Прилике у Палестини, 30. новембра 1939.

и Јевреји одлазили у Јаффу да купују производе који су тамо били јефтинији него у Тел Авиву. То су били знакови нормализације стања у земљи, али било је још много унутрашњих трвења.⁵⁵⁾

Коментарисући природу сукоба у Палестини, De Giulli је запазио да су погрешна размишљања која религиозну мржњу проглашавају фактором који отежава задатак мандатних власти. Југословенски конзул је своје размишљање поткријепио чињеницом да модерни ционизам није вјерски него политички покрет. С друге стране, код Арапа је национализам надвладао вјерски осјећај и муслимански и хришћански Арапи раде заједнички. Антагонизам постоји између националних, а не између вјерских покрета, закључио је De Giulli.⁵⁶⁾ Одлучни судар ова два национална политичка покрета био је само одгођен. Јевреји су се надали слому Трећег Reicha чији је један од циљева било њихово потпуно уништење. Арапи су чекали, не гајећи превише симпатија за Британце и Французе, које су запамтили као превртљиве савезнике и нежељене окупаторе и господаре.

Muhidin Pelešić

PALESTINE IN THE THIRTIES IN THE DOCUMENTS OF THE CONSULATE GENERAL OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN JERUSALEM

(Summary)

The Jewish problem was transferred from the Christianity into the Islam, from Europe into Palestine. However, it had not ceased to be the European problem, since the Middle East was the area of the most famous world routes, and the beginning of the Twentieth century saw its growing importance with a discovery of the world's large reserves of mineral raw materials. In Palestine the interests of the Arabs, Jews and the British were confronted, with the constant Third Reich's efforts to push out the British with the Arab help. One of the sources of information in the time of turmoil in Palestine during the Thirties were the documents of the Consulate General of the Kingdom of Yugoslavia in Jerusalem. The Consul Ivo de Giulli was, in spite of some things partially said at places and some lesser impulsive reactions and commentaries, an objective spectator of the events related to the Palestinian problem. He tried to grasp it in full and illuminate it the best he could as far as the number of causes and other circumstances were concerned. Some of his lucid predictions in view of the clash between the Arab and Jewish national movements in Palestine mostly turned out to be true.

---

55) АССИП, Јерусалим, 1939, св. I, Пов. бр. 179. Стање палестинске привреде концем 1939, 31. децембра 1939.

56) Као у напомени бр. 29.